

ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ XVI—XVIII ԴԱՐԵՐՈՒՄ

1. ԵՐԿՐԻ ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ՈՒ ԱՎԱՏԱՏԻՐԱԿԱՆ ՍԻՍՏԵՄԸ

XVI դարի երկրորդ կեսին Օսմանյան Թուրքիան, որի քաղաքական գերիշխանության տակ ընկել էր և Արևմտյան Հայաստանը, հասավ իր քաղաքական ու ռազմական հզորության գագաթնակետին: Դա ասիական ընդարձակածավալ կայսրություն էր, որի թևերը տարածվում էին դեպի Նվրոպայի ու Աֆրիկայի մայր ցամաքները:

Կայսրության գերագույն կառավարիչն ու տերը համարվում էր սուլթանը՝ աստուծո շուքը երկրի վրա («Ջիլուլլահ»): Նա միահեծան կայսր էր և ինքնակալ տեր, իր հպատակների կյանքի ու գույքի լիիրավ տնօրենը: Կայսրության երկրորդ դեմքը մեծ վեզիրն էր, փաստորեն նրա ձեռքումն էր գտնվում երկրի կառավարման ղեկը, նա էր բարձրաստիճան պաշտոնյաներ նշանակում, վարում արտաքին գործերը և այլն:

Կայսրության ամբողջ տերիտորիան բաժանված էր նահանգների կամ կուսակալությունների (էյալեթ կամ վիլայեթ), որոնք կառավարվում էին սուլթանի կողմից նշանակված բեյլերբեյերի կամ միրիմիրանների կողմից: Պատերազմի դեպքում վերջինները հանդիսանում էին իրենց նահանգների ռազմական ուժերի գերագույն հրամանատարները:

Յուրաքանչյուր նահանգ իր հերթին բաժանվում էր մեծ կամ փոքր շրջանների, որոնք կոչվում էին սանջակներ կամ լիվաներ, սանջակներն էլ բաժանվում էին ավելի փոքր վարչական միավորների՝ կազանների:

Օսմանյան պետության վարչա-քաղաքական բաժանումը սերտորեն առնչված էր երկրում տիրող հողատիրության ֆեոդալական սիստեմի ու ավատաբաշխման սկզբունքի հետ: Դեռևս XVI դարի առաջին կեսում կատարված վարչա-քաղաքական բաժանումը հետագայում ենթարկվել է հարատև փոփոխությունների, որը պայմանավորված է եղել Նվրոպայում և Ասիայում թուրքերի կատարած նոր նվաճումներով և դրանցից բխող տնտեսական ու քաղաքական շահերով: Այս առումով, զգալի է պնդել, որ անգամ 1639 թ. Կասրե Շիրինի հաշտությունից հետո Արևմտյան Հայաստանում կազմակերպված վարչական միավորները դարձան կայուն ու որոշակի:

Համաձայն XVII դարի թուրքական աղբյուրների, մասնավորապես՝ կապուցյանների, կայսրության ասիական մասի հայկական մարզերը բաժանվել

են հետևյալ վարչական միավորների՝ էյալեթների կամ վիլայեթների. 1) էրզըրումի, 2) Վանի, 3) Կարսի, 4) Զըլզըրի, 5) Ռումի (Սեհաստիայի), 6) Դիարբեքի:

էրզըրումի վիլայեթի մեջ մտել են հետևյալ սանջակները՝ էրզըրում, Սպեր, Բասեն, Թորթում, Խնուս, Կարահիսարի-շարկի կամ Շապին-Գարահիսար, Կուզուջան, Մամերվան կամ Նարիման, Կեդի, Մծնկերտ, Մանազկերու, Բայազետ:

Վանի էյալեթի մեջ մտել են Վան, Ադիլջեվազ (Արծկե), Արճեշ, Մուշ, Բերկրի, Կարկա, Կեսանի, Ասիաբերդ, Աղաբիս, Բենիկուտուր, Կալա-Բայազետ, Բերդա, Օվաջիկ սանջակները:

Կարսի էյալեթն ունեցել է հինգ սանջակ՝ Փոքր Արդահան, Խուջուջան, Զարեշատ, Քեհրան, Կաղզվան:

Զըլզըրի էյալեթի մեջ մտել են Զըլզըր, Օլթի (Ուլթի), Խերթուշ (Խերթվիս), Արտուշ (Արտանուշ), Արդահան, Հաջրեք, Փոսխով (Փոցխով), Մախշեկ (Մաճախալի), Աշուրա, Բենեք (Բանակ), Բարդեք (Բերդագրակ), Լիվանե, Շեվշար (Շավշեթի) սանջակները:

Դիարբեքի էյալեթի մեջ մտել են հետևյալ սանջակները՝ Ամիդ (Դիարբեքի), Խարփուտ (Խարբերդ), Արզնի, Նիսիբին (Մծբին), Հիսընքեֆ, Զմշկաժագ, Սղերթ, Մեֆարկին (Նփրկերտ), Ակչակալա, Սենշար, Խաբուր, Սաղման, Կալեր, Մեհրան, Թերշիլ, Օթուք, Ճապաղջուր և Զերմիկ սանջակները (սրանց մի մասն էր միայն պատմական Հայաստանի տարածքի վրա գտնվում):

Թուրքիայի վարչական բաժանման Մ. դՕսունի կազմած ցուցակից (XVIII դարի վերջ) երևում է, որ օսմանյան պետությունը, հարկահանական շահերից հլնելով, էյալեթների մեջ մտնող փոքր սանջակները միացնելու և ավելի մեծ վարչական շրջաններ ստեղծելու գիծ է բռնել: Եթե, օրինակ, XVII դարում Վանի էյալեթի մեջ մտնում էին տասներեք սանջակներ, ապա XVIII դարի վերջին եղել է ընդամենը հինգ սանջակ (Բիթլիս, Ադիլջեվազ, Ախլաթ, Մուշ, Արճեշ):

Բացի վերոհիշյալ էյալեթներից, հայերի հոծ զանգվածներ էին բնակվում նաև Կիլիկիայում և Օսմանյան կայսրության այլ վայրերում: Թուրքական աղբյուրներում հայաբնակ էյալեթների շարքում հիշատակվում են նաև Մուրաշն ու Ադանան: Մարաշի էյալեթի սանջակներն էին՝ Կարսի Զուլկադերիյեն, Մալաթիան, Այնթափն ու Սիմսաթը, իսկ Ադանայինը՝ Սիսը և Թարսուսը:

Արևմտյան Հայաստանի հողային տարածությունների մեծագույն մասը գտնվում էր Թուրք և քուրդ ֆեոդալների ձեռքին: Դարեր տևած անհավասար մարտերում հայ ֆեոդալական դասակարգը պարտություն էր կրել ու զիջել իր դիրքերը օտար նվաճողներին: Որոշ վայրերում միայն պահպանվել էին հայկական կիսանկախ իշխանություններ և իրենց ներքին գործերի տնօրինության իրավունքը պահող համայնքներ: Հողային տիրույթներ ունեին նաև հայկական վանական նշանավոր հաստատությունները:

Իր գոյությունը պահպանած հայկական իշխանություններից ամենաուժեղը լեոնային Սասունն էր: Որպես վարչական միավոր այն մտնում էր Բիթլիսի կազմի մեջ (այստեղ իշխում էին քրդական Ռուզակ ցեղի առաջնորդները), սակայն պահպանում էր իր կիսանկախ դիրքը: Կենտրոնական կառավարության բազմիցս փորձերը՝ վերջ տալու լեոնականների կիսանկախու-

թյանը, անցել էր անհաջող, Ղ. Ինճիճյանը 1806 թ. գրել է, Բե Սասունի ռքնակիչք, որոնք քուրդք և հայք, որոց երկոքին ևս ղմի և զնոյն աղատութիւն ունին, արք յաղթանդամք և քաջասիրտք, երևելիք ի կորովութիւնս մարմնոյ, ահեղք ի պատերազմի, որոց միայն ստուարաթիւ հերոց՝ մանաւանդ ոմանց ի նոցանէ ահացուցանէ ղտեսօղսն, որք ի սկզբանէ անտի միշտ նշան ինքնաղլուխ, ոչ ումեք ծառայելով. և ոչ ոք ի փաշայից կամ ի պէյից կարող գտաւ ղսոսա նուաճել, սակս զօրութենէ ուժոյ սոցա, և սակս ամուր վայրացն, յորս ապաստանեալ ոչ ումեք թողուն մուտս առնել: Ունին իւրեանց մասնաւոր պէյ ինքնագլուխա՝:

Սասունից բացի հայկական կիսանկախ իշխանություններ կային նաև Սավորում, Իսյանում, Մոկսում, Շատախում, Ճապաղջրում, Խնուսում և այլուր: Շատախի կիսանկախության մասին նույն Ղ. Ինճիճյանը գրում է. «նստի [ի Շատախ] մէլիք յազդէս Հայոց, և ի գործ ևժէ զամենայն իշխանութիւն և զդատաւորական պաշտօն, զի ոչ թողուն քուրդ պէյից նստիլ աստէն, որպէս և ի Մոկսա»:

Կիլիկյան Հայաստանում ամենաուժեղ հայկական կիսանկախ իշխանությունը Զեյթունն էր՝ Ուլնիան: Օսմանյան կառավարությունը բազմիցս հանդիպելով հպարտ լեռնականների հզոր դիմադրությանը, ստիպված սուլթան Մուրադ IV-ի ժամանակ 1626—1627 թթ. հատուկ հրովարտակով պաշտոնապես հանաչեց Զեյթունի ինքնավարությունը:

XVI—XVIII դարերի հայկական, թուրքական ու հվրոպական աղբյուրների վկայություններից երևում է, որ Արևմտյան Հայաստանում պերիշխել է հողատիրության թուրքական ֆեոդալական սիստեմը: Բոլոր մշակելի հողային տարածությունները բաժանվել են երեք խմբի՝ 1) պետական հողեր, 2) վակֆային հողեր և 3) մասնավոր սեփականատիրական հողեր (մուլք կամ հայրենիք):

Պետական հողերի (արդ-ի միրիբ կամ արդ-ի մեմլեքեթ) մի մասը գտնվում էր սուլթանի, նրա ընտանիքի և պետական պաշտոնեությունների անմիջական տնօրինության տակ, իսկ մյուս, ավելի մեծ մասը բաժանված էր խոշոր ու մանր ֆեոդալների միջև որպես վարձատրություն պետության նկատմամբ վերջիններիս կատարած ծառայությունների: Այդ պարգևական հողերը հատուկ հաշվառման հետևանքով գրանցման մատյաններում (դավթարներում) արձանագրված տարեկան եկամտի չափի համաձայն կոչվել են խասսեր (խասսերից ստացված տարեկան եկամուտը կազմում էր 100.000 ալլե)¹ և ավելի, զեամեթներ ու թիմարներ: Այս հողերից ստացված եկամուտները հատկացվում էին պետական պաշտոնյաներին: Զեամեթի տարեկան եկամուտը կազմում էր 20.000 ալլե:

Հողատիրության երկրորդ տարածված ձևը վակուֆներն էին, այսինքն՝ այն հսկայական հողային տարածությունները, որոնք տնօրինվում էին մուսուլման ու քրիստոնյա հոգևորականության կողմից:

¹ Հ. Ղազարյան, Արևմտահայերի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կացությունը 1800—1870 թթ., Երևան, 1967, էջ 67:

² Նույն տեղում, էջ 69:

³ Ալլե (ալլե) — թուրքական արծաթ դրամի միավոր: Ալլե հայերեն նշանակում է սպիտակ: Առաջին օսմանյան պաշտոնները կոչում էին քառորդ մսխալ (1,2 դր. արծաթ): Հետագայում ալլեի կշիռը գնալով կամ պակասել է, կամ պղնձի տոկոսը դրամի մեջ խիստ ավելացել:

Մասնավոր սեփականատիրական հողերը հատկացվում էին պաշտոնյաներին պետության նկատմամբ մատուցած հատուկ ծառայության դիմաց: Հողատիրության այս ձևը XVI դարում տարածված չէր, սակայն նույն դարի վերջին, առևտրա-վաշխառուական հարաբերությունների աշխուժացման հետևանքով սեփականատիրական հողերը բազմապատկվեցին կայսրության ղափառման մասերում, որոնց թվում նաև Արևմտյան Հայաստանում:

Արևմտյան Հայաստանում մուլքի կամ հայրենիքի իրավունքով հողային տարածություններ ունեին ոչ միայն թուրք և քուրդ ֆեոդալները, այլև հայ լուստ հայ գյուղացիներն ու մեծատուն առևտրականները:

Փոքր Ասիայի նվաճման սկզբնական ժամանակաշրջանում օսմանյան հասարակությունը, որի հիմնական զանգվածը քոչվորական ու կիսաքոչվորական ցեղերն էին, հազիվ էր մուտք գործել վաղ ֆեոդալիզմի փուլը: Օսմանյան կայսրության սոցիալ-տնտեսական զարգացումը ընթանում էր երկու ուղիով. մի կողմից օսմանցի թուրքերը նույնությամբ թողնում էին Փոքր Ասիայում և Արևմտյան Հայաստանում մինչև նվաճումը գոյություն ունեցող ու զարգացող ֆեոդալների (նկատի ունենք Հայաստանի նախկին տիրակալներին) հողօգտագործման նախկին հաստատությունները (վազֆ, մուլք և այլն), մյուս կողմից՝ զարկ էին տալիս զեամեթի ու թիմարի թուրքական ֆեոդալական հողատիրության ձևերին: XVI և հատկապես XVII դարից ղեամեթներն ու թիմարները վերածվեցին պարզապես հողային տիրույթների, այլևս պայմանավորված չլինելով պետության նկատմամբ ֆեոդալի ունեցած որևէ պարտավորության հետ:

XVI—XVIII դարերում Օսմանյան կայսրության մեջ առկա հողատիրության երեք հիմնական ձևերն ունեին իրենց բաղմամբով տարատեսակները: Դրանց մասին մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում XVII դարի պետական-հասարակական գործիչ Ավնի Օմար էֆենդին՝ սուլթան Մուրադ IV-ին ուղղած իր «Օսմանյան կայսերական դավթարի բովանդակությունը» վերնագրով զեկուցագրի մեջ:

Այս զեկուցագրում հիշատակված հողատիրության տարատեսակներից հայկական աղբյուրներում առավելապես հանդիպում ենք մալիքանե, արփալըկ, բաշմակըկ, յուրթլուկ, օջակըկ, հյուբյումեթ և այլ տերմիններին:

Մալիքանեն կայսրության մեջ լայն տարածում ստացավ հատկապես 1695 թ. հունվարի 30-ի սուլթանական հրամանագրից հետո, երբ կապալառության (իլթիդամ) տրված ֆեոդալի տարեկան եկամուտը (մուկատաան) վերածվեց ցմահ հատկացված եկամտի: Սուլթանական հրամանագիրը հետամուտ էր ապահովել պետական զանձարանի հարկային շահերը, քանի որ մուկատաանների դեպքում, հաճախակի փոփոխվող կապալառուները (մուլթեղիմները) բացարձակապես կողոպտում էին գյուղացիությունը:

Մալիքանեի մյուս ձևը սուլթանների կողմից խոշոր ֆեոդալին հատուկ ծառայության համար նվիրաբերված հողն էր: Սուլթան Մուրադ IV-ին ուղղված վերոհիշյալ զեկուցագրում ասված է. «Նրանց (ֆեոդալների) ձեռքում նախկին սուլթաններից և աշխարհի ապավեն ներկա փագիշահից հրովարտականը՝ «մուլք-նամե»-ներ կան: Դրանք (նվիրաբերված հողերը) նման են ժառանգական սեփականության: Ցանկության դեպքում դրանց տիրապետում են սեփականության իրավունքով և փոխանցում ժառանգաբար: Ըստ ցանկության

դրանք կարող են վաճառվել, նվիրաբերվել որևէ մեկին կամ վակֆի վերածվել»⁴։

Արփալըկը (բառացի՝ գարու համար) պետության նկատմամբ ցուցաբերած ծառայության դիմաց զառամյալ պաշտոնյաներին նվիրված հողն էր։ Արփալըկ է նվիրվել ֆեոդալներին նաև որպես լրացուցիչ տիրույթ⁵։ Առանձին ֆեոդալներին որպես արփալըկ, տրվել են ոչ միայն մի շարք գյուղեր, այլև ամբողջ քաղաք՝ իր շրջակայքով։ Էվլիա Չելեբիի վկայությամբ Ամասիան, Շապին-Դարահիսարը XVII դարի 40-ական թվականներին, ինչպես և Վանը XVI դարի կեսերին, տրվել են առանձին ֆեոդալների՝ արփալըկի իրավունքով։

Գոյություն է ունեցել երկու տեսակ արփալըկ։ Մի դեպքում արփալըկը համարվել է խասս հող և ժառանգական բնույթ է ունեցել, մյուս դեպքում արփալըկը տրվել է ֆեոդալին որպես ցմահ կամ ժառանգական տիրույթ։

Բաշմակըկը (բառացի՝ բաշմակի, կոշիկի համար), ինչպես և արփալըկը, խասս հողերի մի տարատեսակն է, որը տրվում էր պալատում բարձր դիրք ու կշիռ ունեցող կանանց։

Յուրթլուկը, օջակըկը, հյուբումեթը (բառացի՝ հայրենի վայր, օջախ, իշխանություն) ընդարձակ շրջաններ էին, որոնք ժառանգաբար անցնում էին բուրդ ֆեոդալներին։

1515—1516 թթ. Օսմանյան կայսրության հետ Քուրդիստանի միացումից հետո, քուրդ ֆեոդալների դրությունն ամրապնդվեց Արևմտյան Հայաստանի հարավային մասերում։ Գիտակցելով քուրդ ֆեոդալների ռազմական ուժը, Օսմանյան կայսրությունը նրանց նկատմամբ վարում էր մեղմ ու սիրաշահող քաղաքականություն, թողնելով նրանց տիրապետության տակ ամբողջական շրջաններ՝ յուրթլուկի, օջակըկի ու հյուբումեթի իրավունքներով։

Արևմտյան ու Հարավային Հայաստանում XVI—XVIII դարերում քրդական ցեղերն ընդարձակ շրջաններ էին զբաղեցրել։ Համաձայն «Շերեֆ-նամեի», Վանի վիլայեթում հաստատված էին հետևյալ քրդական ցեղերը. 1) Նեմիրան ցեղը՝ հիդանի ամիրի գերիշխանության տակ, 2) Մահմուդի ցեղը, որը հիմնականում բնակվում էր Խոշաբում (Վանի, Ոստանի և Սալմաստի միջև), 3) Դումբուլի ցեղը՝ Սոկմանի շրջակայքում, 4) Փազուկի ցեղը՝ Արճեշի և Արծկեի (Ագիլչեվազ) սանջակներում, 5) Ռուզակի կամ Ռոժակի մեծ ցեղը՝ Բաղեշի (Բիթլիսի) շրջակայքում։ «Շերեֆ-նամեում» հիշատակվում են նաև Հաքարի, Բելիլան, Բիլբասի, Կավալիսի, Քիսանի կամ Կեյսանի, Շիկակի և այլ ցեղերի անուններ, որոնք հաստատվել էին հարավային Հայաստանի տարբեր շրջաններում։

Հարավային Հայաստանում, ուր XVI դարում հիմնականում իշխում էին քուրդ ֆեոդալները, սուլթանական կառավարությունը չէր կարողանում մշակելի հողեր բաշխել իր ֆեոդալներին՝ զեամեթի ու թիմարի իրավունքով։ Այս վայրերում զեամեթներ ու թիմարներ անհամեմատ ավելի քիչ են եղել, քան Բարձր Հայքում կամ Արևմտյան Հայաստանի այլ շրջաններում։ Շատ շրջաններում զեամեթներ ու թիմարներ առհասարակ չեն եղել։

Քրդական այդ ցեղերը գտնվում էին հասարակական զարգացման ցածր մակարդակի վրա։ Տակավին պահպանվում էին ցեղային-նահապետական հարաբերությունները, որոնք մեծ դեր էին կատարում քուրդ ժողովրդի կյան-

⁴ Տե՛ս «Chêref-nâmeh», հատ. Բ, մասն Ա, էջ 164 և այլն։

քում: Յեղեբրի մեծ մասը շարունակում էր քոչվորական կամ կիսաքոչվորական կյանք վարել:

Հարավային Հայաստանում քուրդ իշխողների մեջ դիրքով ու ազդեցության մեջ աչքի էին ընկնում Բաղեշի (Բիթլիսի) խաները՝ Ռուդակի ցեղից, որոնց պետական-պաշտոնական վավերագրերում տրվում էր «վեհաշուք խան», «ինքնակալ իշխան», «աշխարհիկ ու հոգևոր տեր» և այլ տիտղոսներ: Տիրույթից ստացված գրեթե ամբողջ եկամուտը մտնում էր խանի գանձարանը: XVII դարի 40-ական թվականներին Բիթլիսի Աբդուլ խանը այն աստիճան իրեն անկախ էր զգում օսմանյան պետությունից, որ թույլ չէր տալիս Վանի թուրք փաշային միջամտելու իր ներքին գործերին: Քուրդ ֆեոդալներից ոմանք մինչև իսկ դրամ էին կտրում իրենց անուններով: Թե ինչպիսի փոխհարաբերություններ գոյություն ունեին նրանց և սուլթանի միջև, բացահայտում է Շաբաֆ խան Բիթլիսին նշելով, որ քուրդ ֆեոդալները բոլոր դեպքերում էլ պահպանում էին իրենց ինքնուրույնությունը՝ պարտավորվելով գերագույն տիրակալին (սուլթանին) վճարել նվերներ (փեշքեշ) և մասնակցել ձեռնարկած ռազմական արշավանքներին⁵:

Հարավային և Արևմտյան Հայաստանի տերիտորիայի մի մասը XVI—XVIII դարերում բնակեցված էր քոչվոր ու կիսաքոչվոր ցեղերով⁶: Նվաճողների վարած հատուկ քաղաքականությամբ նրանց քանակը զգալի չափով ավելացավ: Թուրք կառավարողները նրանց միջոցով տարանջատում էին ու թուլացնում տեղական նստակյաց բնակչությանը:

XVI դարի օսմանյան օրենքներում քոչվորներին իրավունք էր վերապահվում շարժվել իրենց հոտերի հետ ցանկացած ուղղությամբ: «Արոտատեղիների համար որոշված սահմաններ չկան: Հնազույն ժամանակներից կարգն այս է՝ հոտը որ կողմն էլ շարժվի, այնտեղ էլ թող արածեցվի: Հնազույն ժամանակներից անհամատեղելի է արոտավայրերի ծախելն ու բաժանելը: Եթե մեկը բռնությամբ մշակի, ապա անհրաժեշտ է [հողը] դարձյալ արոտավայրի վերածել... գյուղերի բնակիչները ոչ մի առնչություն չունեն արոտավայրերի հետ և հետևաբար չեն կարող որևէ մեկին արգելել քոչը»:

Ենթարկվելով ցեղի առաջնորդին, քոչվորները, սովորաբար, վիճվորականներ էին համարվում: Պատերազմի ժամանակ նրանցից հեծյալների գումարտականներ էին կազմվում, որոնք իրենց ռազմական առաջնորդի գլխավորությամբ պարտավոր էին ծառայել սուլթանին:

Ընդարձակ արոտավայրերի առկայությունը Հայաստանում մեծ չափով նպաստում էր քոչվորության արմատավորմանը:

2. ՀՈՂՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԵՎ ՀՈՂԻ ՎԱՐՁԱԿԱԼՄԱՆ ՁԵՎԵՐՆ ՈՒ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐ ԳՅՈՒՂԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿ

Խասերի, պեամեթների ու թիմարների տեր ֆեոդալներն իրենց հողերը բաժանում էին այն գյուղացիներին, որոնք հատուկ վճարով (թափուի իրավունքով) գրանցվում էին դաֆթարներում: Դա ոչ այլ ինչ էր, քան գյուղացիությանը հողին ամրացնելու ձևերից մեկը: Թափուի վճարումից հետո գյուղա-

⁵ „Cherif-nâme“, հատ. Ա, մասն I, էջ 34:

⁶ Տե՛ս *Ahmed Refik*, Anadolu'da Türk aşiretleri, İstanbul, 1932, էջ VI—X: